

Алег ТРУСАЎ

Эвалюцыя будаўнічай тэхнікі манументальнага дойлідства Беларусі эпохі барока

У сярэдзіне — другой палове XVI ст. у Вялікім Княстве Літоўскім адбыліся значныя змены, што закранулі ўсе сферы жыцця грамадства. У мастацтве і архітэктуры на змену Рэнэсансу прыходзіць новы, народжаны Контррэфармацыяй архітэктурна-мастацкі стыль — барока.

Спецыфіка архітэктуры барока на тэрыторыі ВКЛ

Даследчыкі адзначаюць унікальнасць станаўлення эстэтыкі барока ў поліканфесійным грамадстве ВКЛ на мяжы культурных арэалаў Усходу і Захаду¹. Усё гэта, безумоўна, адлюстравалася ў гісторыі будаўнічай тэхнікі. Першым помнікам архітэктуры барока на тэрыторыі Рэчы Паспалітай стаў пабудаваны ў Нясвіжы ў канцы XVI ст. касцёл Божага Цела — крыжова-купальная базіліка, якая мае тры нефы і адну апсіды. У канцы XVI ст. базілікі сталі характэрным будынкам на беларускіх землях для каталіцкіх, уніяцкіх і праваслаўных храмаў і нават для ратуш і синагог.

У развіцці беларускага барока вылучаюцца тры перыяды: ранняе, сталае і позняе. **Ранняе барока** (1580—1640-я гг.) часам спалучае ў сабе рысы готыкі, рэнэсансу (маньерызму) і барока. Для яго характэрныя пошукі новых аб'ёмна-прасторавых кампазіцый і вобразная сувязь з некаторымі архітэктурнымі пабудовамі Галандыі і Паўночнай Германіі. Так, асобныя ўплывы галандскай культуры адлюстраваныя ў муроўцы на цагляных фасадах будынкаў і тыпе дахоўкі, нямецкай — у вырабе паліхромнай керамікі і размалёванай кафлі. У культуравай архітэктуры канчаткова склаўся базілікальны тып храма з роўным галоўным фасадам, спачатку бязвежавым, а потым — дзвюхвежавым. Некаторыя будынкi эпохі ранняга барока маюць фрэскавую размалёўку не толькі інтэр'ераў, але і фасадаў. Цікавасць уяўляюць фасады будынкаў, дэкараваных у тэхніцы зграфіта.

У XVI — першай палове XVII ст. у мураваным беларускім дойлідстве зноў выкарыстоўваюць вапняк і іншыя пароды мяккага каменя, з якога робяць дзвярныя парталы, аконныя ліштвы і пераплёты, кансолі і балясіны балконаў. У канцы XVI ст. вапняковае аздабленне вокнаў, а магчыма, і дзвярных парталаў, меў Стары замак у Гродне пасля яго перабудовы Стэфанам Баторыем. Некаторыя кавалкі знойдзенай намі вапняковай аздабы маюць арнамент расліннага характару і карычневую афарбоўку. Значная колькасць каменных (у асноўным вапняковых) дэталей для аблямоўкі дзвярных і аконных праёмаў, фрагментаў кансоляў і балясін для балконаў Мірскага палаца (канец XVI — пачатак XVII ст.) выяўленая намі пры вывучэнні Мірскага замка. З вапняку зробленыя дзвярныя парталы ў Мірскім касцёле і брыгіцкім касцёле ў Гародне.

У XVI—XVII стст. у інтэр'ерах беларускіх касцёлаў з'яўляюцца каменныя скульптуры, часта зробленыя з прывезенага каштоўнага мармуру. Гэта надмагіллі ў касцёлах Вільні, Нясвіжа, Міра, Кра-

ТРУСАЎ
Алег
Анатольевіч.

Дацэнт кафедры гісторыі Беларусі і музеязнаўства Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў (БДУКіМ), кандыдат гістарычных навук, дацэнт. Нарадзіўся ў 1954 г. у Мсціславе. У 1976 г. закончыў гістарычны факультэт БДУ, у 1980 г. — аспірантуру Інстытута гісторыі АН БССР. У 1981 г. абараніў кандыдацкую дысертацыю на тэму "Археалагічнае вывучэнне помнікаў манументальнага дойлідства XI—XVII стст. на тэрыторыі Беларусі (метадычныя даследаванні)". У 1976—1992 гг. працаваў у Беларускай рэстаўрацыйным праектным інстытуце: археолагам, загадчыкам аддзела археалогіі. У 1990—1996 гг. — дэпутат Вярхоўнага Савета Рэспублікі Беларусь, з 1992 па 1995 г. — намеснік старшыні камісіі па культуры, адукацыі і захаванні гістарычнай спадчыны. З 1995 г. працуе ў БДУКіМ. У 1999—2017 гг. — старшыня Таварыства беларускай мовы імя Ф. Скарыны. Даследуе архітэктурную і матэрыяльную культуру Беларусі XI—XVIII стст. (гісторыю будаўнічай тэхнікі). Аўтар больш за 200 навуковых публікацый, аўтар і суаўтар 12 кніг. Сярод іх: "Памятнікі монументальнага зодчества Белоруссии XI—XVII вв. Архитектурно-археологический анализ" (Мн., 1988); "Старонкі мураванай кнігі" (Мн., 1990); "Старажытны Мсціслаў" (Мн., 1992, у суаўтарстве з М.А. Ткачовым); "Манументальнае дойлідства Беларусі XI—XVIII стагоддзяў. Гісторыя будаўнічай тэхнікі" (Мн., 2001); "Магілёўская ратуша. Гістарычны лёс і адраджэнне" (у суаўтарстве з А.Р. Агеевым) (Магілёў, 2010); "Кароткая гісторыя архітэктуры Беларусі" (Мн., 2015); "Гісторыя сярэднявечнай Еўропы" (Мн., 2016); "Гісторыя Расіі. Ад Сярэднявечча да сучаснасці" (у суаўтарстве). (Мн., 2018).

**Фрагмент вапняковага партала.
Брыгіцкі касцёл у Гродне. 1642 г.**

мяніцы і іншых беларускіх гарадоў і мястэчак². Фрагменты надмагілля Сапегаў, выкананыя з шэра-чырволага мармуру, знойдзеныя археолагамі ў Гальшанскім касцёле Св. Яна³. З XVI ст. камяні выкарыстоўвалі для ўпарадкавання гарадскіх вуліц і тэрыторый вакол каменных збудаванняў. З валунчыкаў і рачной галькі рабілі тратуары (ходнікі), каменныя вадасцёкі (рыны), выбрукоўвалі плошчы і вуліцы гарадоў і мястэчак. На працягу XVII ст. валуны паступова знікаюць з фасадаў каменных будынкаў, значна менш іх стала ў збудове сцен. Але да канца стагоддзя ў тэхніцы мяшанай муроўкі часта рабілі падмуркі, цокалі, сцены сугарэнняў культавых, абарончых і грамадскіх пабудов.

**Падмурак і ніжняя частка сцяны
бернардзінскага касцёла XVII ст. у Мінску.**

Рысы ранняга барока ў канцы XVI — пачатку XVII ст. найперш увасоблены ў шэрагу помнікаў, фундацый якіх былі Мікалай Радзівіл Сіротка і манархі Рэчы Паспалітай Стэфан Баторый і Жыгімонт Ваза. Некаторыя даследчыкі, напрыклад Т. Габрусь, вылучаюць такія накірунак у беларускім дойлідстве, як нясвіжскае барока, або стыль Сіроткі. Пасля Брэсцкай царкоўнай уніі 1596 г. у стылі барока перабудоўваюцца многія праваслаўныя храмы, перададзеныя ўніятам.

Перыяд сталага барока (1660—1730 гг.) звязаны з эканамічным і палітычным крызісам у Рэчы Паспалітай, які стаў вынікам шматгадовай вайны (1654—1667 гг.) з Расіяй і Паўночнай вайны (1700—1721 гг.).

У другой палове XVII ст. у архітэктуры Беларусі праяўляюцца рысы сарматызму, найперш у гербавых картушах, алтарах у гонар нябесных патронаў, геральдычнай кафлі, надмагіллях магнатаў і шляхты, у пышняй барокавай пластыцы інтэр'ераў і фасадаў. Для сармацкага барока ўласціва актыўная будаўнічая дзейнасць розных каталіцкіх ордэнаў, наўмысная архаізацыя знешняга вобліку храмаў і кантраст знешняй суровасці з пышным дэкорам інтэр'ераў. У часы сталага барока ў мураваным дойлідстве ўзрастае колькасць ярусаў вежаў на галоўных фасадах храмаў, якія становяцца больш стромкімі і ўзнёслымі.

У XVII—XVIII стст. жылая забудова беларускіх гарадоў заставалася пераважна драўлянай. Але найбольш заможныя гандляры пачалі ўзводзіць мураваныя пабудовы яшчэ ў XVII ст. Жылыя мураваныя дамы XVII—XVIII стст. вядомыя ў Магілёве, Гродне, Мінску. Захаваўся будынак былой гродзенскай аптэкі з выразным барокавым вырашэннем фасада. Мураваны будынак аптэкі быў і ў Пінску. У некаторых гарадах, асабліва ў заходняй частцы краіны, рабілі і фахверкавыя дамы. У іх аснове ляжаў драўляны каркас з тоўстых драўляных брусоў, прамежкі паміж якімі закладваліся цэглай. Адзін такі будынак XVIII ст. захаваўся ў Гродне на вуліцы Дзяржынскага.

Архітэктура позняга барока (1730—1790 гг.) на тэрыторыі ВКЛ у мастацтвазнаўчай літаратуры атрымала назву віленскага барока, бо зарадзілася гэтая архітэктурная плынь у сталіцы Княства — Вільні. Помнікі віленскага барока вылучаюцца маляўнічым сілуэтам, вельмі пластычным вырашэннем фасадаў, фігурнымі атыкавымі фронтамі, узнёслымі ажурнымі шмат'яруснымі вежамі. Значную ролю ў стварэнні своеасаблівай архітэктурнай школы віленскага барока адыграў архітэктар Ян Крыштаф Глаўбіц (каля 1700—1767). У Беларусі ён кіраваў перабудовай Полацкага Сафійскага сабора, рэканструкцыяй Мсцілаўскага касцёла кармелітаў, па яго праектах пабудаваны касцёлы ў Сталовічах і Глыбокім (кармелітаў), архірэйскай палац і Спаская царква ў Магілёве.

Росквіт стылю барока прыпадае на сярэдзіну XVIII ст., калі Рэч Паспалітая крыху акрыяла пасля Паўночнай вайны. На той час 80% жыхароў ВКЛ ужо былі ўніятамі, 15% — католікамі і толькі 5% — праваслаў-

нымі. Сярод мураваных будынкаў пераважалі каталіцкія касцёлы і кляштары, толькі каля 10% — уніяцкія цэрквы і манастыры, а праваслаўных будынкаў было яшчэ менш. Будаваліся каменныя сінагогі, а вось мячэці ўсе былі драўлянымі.

Актыўную будаўнічую дзейнасць на тэрыторыі Беларусі ў гэтыя часы разгарнулі каталіцкія ордэны кармелітаў, дамініканцаў, францысканцаў і бернардынцаў. У другой палове XVIII ст. у архітэктуры ВКЛ праўляюцца рысы барокавага класіцызму, які мае назву "станіславаўскі стыль", што звязана з імем апошняга манарха Рэчы Паспалітай Станіслава Аўгуста Панятоўскага.

Плённую будаўнічую дзейнасць на тэрыторыі ВКЛ ажыццяўляў уніяцкі мітрапаліт, архіепіскап Полацкі Фларыян Грабніцкі. Менавіта ён за свае ўласныя сродкі адбудаваў Сафійскі сабор у Полацку ў 1738—1750 гг. У Гародзенска-Слоніміскім рэгіёне каменнае дойдзтва развівалася з ініцыятывы ўніяцкага мітрапаліта Кіеўскага. Галіцкага і ўсяе Русі Льва Кішкі.

У эпоху барока стварылася ўнікальная школа беларускай разьбы па дрэве. Беларускія разьбяры выраблялі драўляныя паліхромныя скульптуры для аздаблення фасадаў і інтэр'ераў каталіцкіх і ўніяцкіх храмаў, пакрывалі ляўкасам і пазалотай іканастасы, аздаблялі разьбой дзверы і ліштвы ў драўляных і каменных будынках, рабілі разныя аканіцы і ліштвы над вокнамі храмаў і жылых дамоў. Драўляныя дэталі вокнаў і дзвярэй спалучаліся з вырабамі беларускіх кавалёў (завесамі, кручкамі, замкамі і клямкамі).

У XVI—XVII стст. з'яўляюцца дзвярныя клямкі, якія існуюць адначасова з круглымі ручкамі-кольцамі да нашага часу. У XVII ст. у гарадскіх мяшчанскіх і вясковых шляхецкіх дамах часта рабілі дзверы на завесах. Яны паступова замянілі дзверы на бегунах, што захаваліся толькі ў гаспадарчых пабудовах. Так, у інвентары маёнтка Цімкавічы (1637 г.) згадваюцца дзверы на петлях і круках, з кручкамі і крукамі, а таксама з жалезнымі клямкамі⁴. Значна адрозніваюцца ад дзвярэй часоў готыкі дзверы палацаў і храмаў эпохі барока і ракако. Самыя раннія з вядомых нам дзвярэй гэтага тыпу належаць да XVII—XVIII стст. Уражваюць сваёй прыгажосцю разьбяныя дзверы касцёла ў вёсцы Крамяніца Гродзенскай вобласці (першая палова XVII ст.). Яны складаюцца з двух вялікіх драўляных палотнаў, устаўленых у мураваны дзвярны праём, і завяршаюцца паўцыркульнай аркай. Ніжняя часткі абодвух палотнаў аздобленыя шыкоўнай разьбой у стылі чатырохчасткавай сіметрыі. Такі арнамент быў шырока распаўсюджаны ў беларускім кафлярстве ў першай палове XVII ст. Падобныя дзверы можна ўбачыць і ў Глыбоцкім касцёле.

У канцы XVI — першай палове XVII ст. пад уплывам італьянскага рэнесансу беларускія палацы і храмы пачалі аздабляць разьбянымі каменнымі парталамі (замкі Радзівілаў у Нясвіжы і Міры). Захаваўся вапняковы партал мяжы XVI—XVII стст. у касцёле ў Міры

Фрагмент аздаблення дзвярэй у Глыбоцкім касцёле.

у брыгіцкім касцёле першай паловы XVII ст. у Гродне. Каменныя вапняковыя парталы касцёла з элементамі арнаменту ў выглядзе акоўкі, з фантастычнымі грыфонамі і раслінамі — яскравы прыклад галандскага маньерызму⁵.

Вялікую цікавасць уяўляе здымак дзвярэй XVII ст., зроблены ў Магілёве ў канцы 1940-х гг., упершыню надрукаваны намі ў 1988 г.⁶ На ім адлюстраваны аднастворкавыя драўляныя дзверы, аздобленыя зверху і знізу. У верхняй частцы знаходзіцца выява аднагалолага арла, магчыма, пазычанага з герба Рэчы Паспалітай (у склад якой тады ўваходзіў Магілёў), а ў ніжняй — найбольш цікавай — малюнак вазона, матыву, вельмі характэрнага для розных жанраў беларускага мастацтва: кнігадрукавання, кафлярства, разьбы па дрэве, ткацтва. Безумоўна, гэтыя дзверы вялі ў дом магілёўскага купца або рамесніка.

Дзверы, аздобленыя разьбой ў сармацкім стылі, захаваліся ў Полацку ў так званым "Доміку Пятра I". Яны былі перанесены з унутраных памяшканняў будынка на галоўны ўваход пасля пажару 1871 г. і захаваліся да нашых дзён⁷. Паколькі дом пабудаваны ў 1692 г., згаданыя дзверы можна датаваць канцом XVII — пачаткам XVIII ст.

Вонкавыя дзверы многіх палацаў і храмаў у XVII—XVIII стст. акрамя разьбяных упрыгажэнняў маюць шматлікую металевую аздобу. Найбольш пашыраныя тады былі каваныя дэкаратыўныя цвікі з плешкамі ў выглядзе разнастайных разетак. Цвікі ў вялікай колькасці забівалі ў палотны дзвярэй, плешкі стваралі

разнастайныя ўзоры, а канцы загіналіся на супрацьлеглай частцы дзвярнага палатна, такім чынам павялічвалася ягоная трываласць. Дыяметр плешкі часам дасягаў 5 см, а даўжыня стрыжня цвіка вагалася ад 5 да 20 і болей см.

Суцэльнай металёвай коўкай былі аздобленыя дзверы сінагогі ў Старым Быхаве (1640—1650 гг.). Акрамя розных геаметрычных і раслінных сюжэтаў тут можна было ўбачыць выявы птушак, пладоў і змяіных галоў⁸.

Металёвыя каваныя завесы паступова замянілі старажытны спосаб навешвання дзвярэй на калаўроце. Канцы завесаў фігурна раскоўвалі і надавалі ім абрысы лісцяў, ромбаў або выгіналі ў выглядзе лацінскай літары S. Часам палотнішчы завесаў упрыгожвалі — чаканкай рабілі геаметрычны арнамент.

У культавых пабудовах і багатых палацах вонкавыя дзверы мелі вялікія спружынавыя замкі, якія зачыкаліся каванымі ключамі. Вушкі такіх замкоў аздабляліся дэкаратыўнымі накладкамі, самымі распаўсюджанымі былі розныя варыянты сэрцападобнай формы. Адзін такі замок першай паловы XVII ст. знойдзены намі пры даследаванні ў 1979 г. Заслаўскага замка. У раскопе на двары Крэўскага замка намі выяўлена вялікая звязка ключоў (13 штук) гэтага ж часу.

У эпоху барока разнастайную форму набываюць вокны. З'яўляюцца цікавыя формы ў выглядзе разеткі або картуша, круглыя, авальныя ды іншыя. Тады ж пашыраюцца каваныя жалезныя загародкі балконаў як у свецкай, так і культавай архітэктуры.

Значнага росквіту ў XVIII ст. дасягае беларускае кавальскае рамяство. Буйнымі цэнтрамі кавальства сталі Магілёў, Мінск, Віцебск, Пінск, Гродна. Мясоўныя кавалі выраблялі шматлікія дэталі архітэктурнай аздобы, сярод іх кранштэйны балконаў і балконныя загародкі. Гэта разнастайныя ажурныя кампазіцыі з бегункамі, меандрамі, картушамі, разеткамі, S- і C-падобнымі элементамі.

Паводле інвентарных запісаў, аконныя рамы рабілі з дрэва і мацавалі з дапамогаю жалезнай каванай скабянкі. Шкляныя шыбы ўстаўляліся ў двухтаўровыя свінцовыя палосы пераплётаў. Аналагічныя свінцовыя абкладкі для аконнага шкла знойдзеныя намі пад час раскопак на Старым замку ў Гродне.

Ад выпадання з рам шкляныя шыбы засцерагаліся спецыяльнымі вятроўніцамі — іх рабілі з жалезных палосаў шырынёю да 1 см і таўшчынёю 0,2 см. На згібах па краях вятроўніцы мелі адтуліны для мацавання іх да рамы акна.

Дзве шыбы XVIII — пачатку XIX ст. дыскападобнай формы блакітнага і жоўтага колеру выявіў А.Кушнэрэвіч пры даследаванні Петрапаўлаўскага касцёла ў Новым Свержані⁹. Гэткія самыя аконныя шыбы мы сустрэлі ў Мсціславе пры вывучэнні рэшткаў бернардынскага касцёла і кляштара другой паловы XVIII — пачатку XIX ст. Пад час вывучэння археолагамі полацкага езуіцкага калегіума былі знойдзеныя прамавугольныя шкляныя пласціны памерам 10x15x0,15—0,2 см. Яны збіраліся ў лісты як вітражы з дапамогаю свінцовых пераплётаў. Сабраныя такім

Каваныя краты балкона. Мядзельскі касцёл сярэдзіны XVIII ст.

чынам лісты ўстаўляліся ў драўляныя аконныя рамы. Датуюцца яны сярэдзінай XVIII ст.¹⁰.

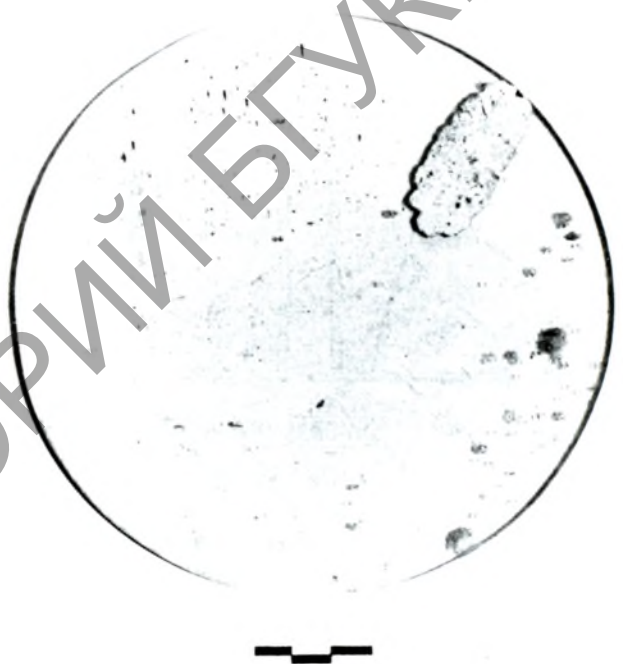
Для ўпрыгожання дахаў у XV—XVIII стст. беларускія кавалі выраблялі ветранікі (флюгеры). Нам удалося сфатаграфавачь ветранік з датай — 1783 год — культывага паходжання, які заўважылі беларускія рэстаўратары у часе вандровак па Гродзенскай вобласці.

У эпоху барока Беларусь становіцца адным з цэнтраў кафлярства на тэрыторыі Усходняй Еўропы. У першай палове XVII ст. паліваная і паліхромная кафля з'яўляецца масавым матэрыялам для аблямоўкі печы на беларускіх землях. Аналіз пісьмовых крыніц, якія гавораць аб значным пашырэнні паліхромных печы, зрабіла І. Ганецкая. Яна адзначае, што ў гэты перыяд у крыніцах згадваюцца печы з паліхромнай маелікавай кафлі, а таксама печы "кафлей белых". Хутчэй за ўсё тут маюцца на ўвазе печы з кафлі, пакрытай белай эмаллю, а не пабеленыя печы¹¹.

У канцы XVI — першай палове XVII ст. на тэрыторыі Беларусі з'яўляюцца кафлі з новымі відамі выяў. Шырокае распаўсюджанне атрымала паліваная кафля

Аконная скабянка канца XVI — XVII ст. Мірскі замак. Раскопкі аўтара.

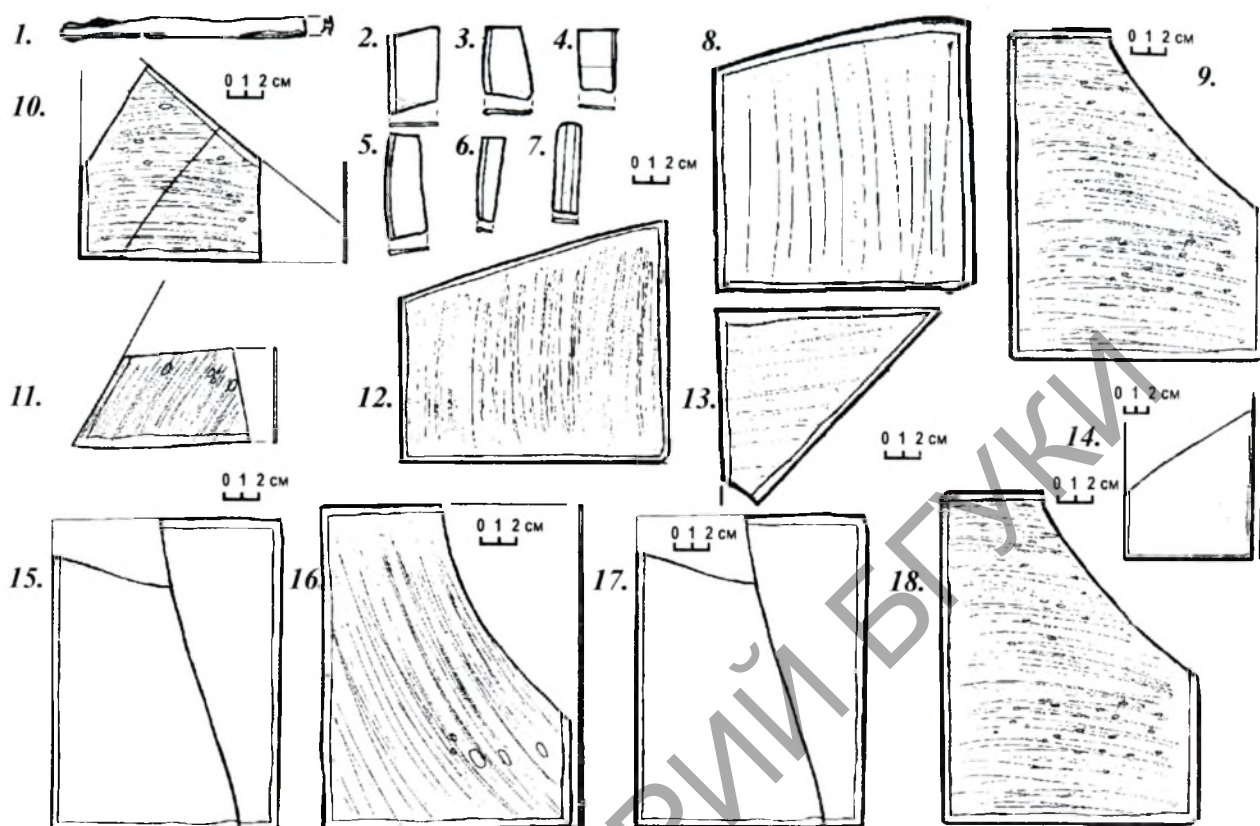
Аконныя шыбы канца XVIII — пачатку XIX ст. Бернадзінскі касцёл у Мсціславе.

з выявай галавы амура, а зрэдку і яго фігуры. У гэты час шырока выкарыстоўваецца гзымсавая і сцянная кафля з выявай вершніка. Значная колькасць кафлі з выявай вершніка звязаная з адлюстраваннем герба ВКЛ — "Пагоні". Такая кафля знойдзена пад час раскопак у Гродне, Мірскім замку, Магілёве, Заслаўі, Друі і іншых гарадах Беларусі.

Другая група беларускай кафлі з выявай вершніка паказвае розныя варыянты выявы святога Юрыя. Найбольш раннія кафлі з падобным малюнкам знойдзены на тэрыторыі Мірскага замка і датуюцца другой паловай XVI ст. Заўважым, што на іх фігура вершніка, асабліва каня, пададзена ў познерэнесансавых (маньерыстычных) традыцыях. Кафлі з выявай святога Юрыя з Магілёва і Мсціслава (датуюцца першай паловай — сярэдзінай XVII ст.) вылучаюцца барокавай трактоўкай сюжэта. Найбольш арыгінальнай з'яўляецца мсціслаўская кафля. Заўважым, што выява вершніка, які дзідай забі-

Ветранік канца XVIII ст.

Аконныя шыбы і свінцовы пераплёт сярэдзіны XVIII ст. Езуіцкі комплекс у Полацку

вае цмока і вызваляе з палону прыгажуню-царэўну, мае непасрэдня аналагі ў беларускім жывапісе XVIII ст. і народнай батлейцы XIX ст. Шмат кафлі з барокавай выявай верхніка, якая мае мсціслаўскія ці магільёўскія аналагі, знойдзена ў ходзе раскопак Смаленска, які ў першай палове XVII ст. уваходзіў у склад ВКЛ.

У канцы XVI — XVII ст. печы некаторых будынкаў Полацкага езуіцкага калегіума аздобілі кафлі з рэлігійнымі сюжэтамі: "Паклон валхвоў" і "Малітва аб Чашы"¹². Цікава, што пасля пажару ці разбурэння якога-небудзь будынка ацалелыя цагляны і кафліны ад былых печак рупліва збіраліся і зноў выкарыстоўваліся. Так, напрыклад, здарылася ў Полацку пры будаўніцтве калегіума пасля 1667 г.¹³.

З сярэдзіны XVII ст. больш разнастайнай робіцца каляровая гама беларускай кафлі. На змену зялёнай прыходзіць кафля, пакрытая рудымі, карычневымі і светла-карычневымі глазурамі. Гэта адпавядала новаму часу, новым сацыяльным уяўленням пра характэрна і мэтазгоднасць. Вытворчасць паліхромнай кафлі паступова скарачаецца ў сярэдзіне — другой палове XVII ст., што звязана з заняпадам эканомікі Беларусі, выкліканым спусташальнымі войнамі.

Змяняюцца і формы печаў. Так, у архіўных вопісах XVIII ст. інтэр'ераў Мірскага замка згадаліся 16 камінаў і 17 печаў рознай формы і колеру: прамакутныя і круглыя, з карычневай, жоўтай і белай кафлі, часам з пазалотай¹⁴.

Новай рысай канца XVII — пачатку XVIII ст. стала распаўсюджанне ў аздабленні печаў дывановага стылю. Яшчэ з другой паловы XVII ст. пачалося паступовае адмаўленне ад кампазіцыі, падпарадкаванай чатырохчасткавай сіметрыі квадрата, і пашыралася выкарыстанне прамакутных вонкавых пласцін з асіметрычным малюнкам. Такое вольнае размяшчэнне кампазіцыі і дазволіла "перакідваць" малюнак на другія кафліны. Знікае рамка, якая аблямоўвала кафлю, а малюнак стаў падпарадкоўвацца прынцыпам сеткавага арнаменту, дзе кожная кафліна была рапортам. Такі прынцып малюнка шырока выкарыстоўваўся ў тэхналогіі ткацтва. Дывановы стыль абагульняў кампазіцыю, звязваў печ у адзіную лінейна-каляровую кампазіцыю, дапамагаў сінтэзу паверхні печы і сцен, драпаваных тканінамі, пераклікаўся з ляпнінай столі і паркетам падлогі.

У пачатку XVIII ст. на змену рэльефнай паліхромнай кафлі прыходзіць размаляваная кафля з роўнай паверхняй (гэтак званага галандскага тыпу). У некаторых беларускіх гарадах, напрыклад у Магілёве і Віцебску, яшчэ да другой паловы XVIII ст. выраблялі рэльефныя кафлі, пакрытыя рознымі палівамі і аздабленыя ў стылі позняга барока або ракако. У канцы XVII — першай палове XVIII ст. у Мсціславе шырока выкарыстоўвалася кафля ад пераходнага тыпу да гладкай. Масіўную (таўшчыня пласціны 1,4—1,6 см) бязрам-

кавую кафлю выраблялі ў тэхніцы высокага рэльефу і пакрывалі белай ці карычневай палівай. Белыя кафлі часта размалёўвалі па рэльефе сіняй або зялёнай фарбай. Часам спачатку наносілі сінюю паліву, а ўжо потым белую фонавую. Значна прасцейшым стаў і арнамент.

На працягу XVIII ст. кафляным печам, як і раней, належыць важнае месца ў стварэнні інтэр'ераў. Не зважаючы на ўплыў матываў класіцызму ў архітэктуры палацаў і сядзіб, іх інтэр'еры яшчэ доўгі час мелі рысы позняга барока і ракако. Імкненне праславіць асобу гаспадара, паказаць яго грамадска-эканамічны статус закранала і кафляныя печы.

У пачатку XVIII ст. пашыраецца размаляваная кафля з гладкай паверхняй. Замена рэльефу адбывалася паступова і ў некалькіх напрамках. З аднаго боку, традыцыйны рэльеф застаецца без зменаў, але каляровая палітра спрашчаецца, па белым фоне рэльеф размалёўваецца сіняй фарбай. Потым рэльеф знікае, гладкую белую паверхню размалёўваюць сіняй фарбай, зялёнымі, жоўтымі і карычневымі эмалямі. Малявалі галінкі, кветкі, букеты.

У сярэдзіне XVIII ст. у Беларусі ўжо шырока выкарыстоўвалася гладкая і рэльефная кафля, пакрытая цёмна-карычневай палівай. У гэты ж час выкарыстоўвалі і кафлю галандскага тыпу, размаляваную вогнетрывалымі фарбамі па сырой белай паліве. Значную калекцыю такой кафлі, знойдзенай у Віцебску, апрацавала беларуская даследчыца В.Ляўко¹⁵.

Кафля-каронка з выявай рыцара. Гродна. Канец XVI — першая палова XVII ст.

Кафля XVII ст. з выявай Пагоні. Магілёў. Раскопкі І.Сінчука.

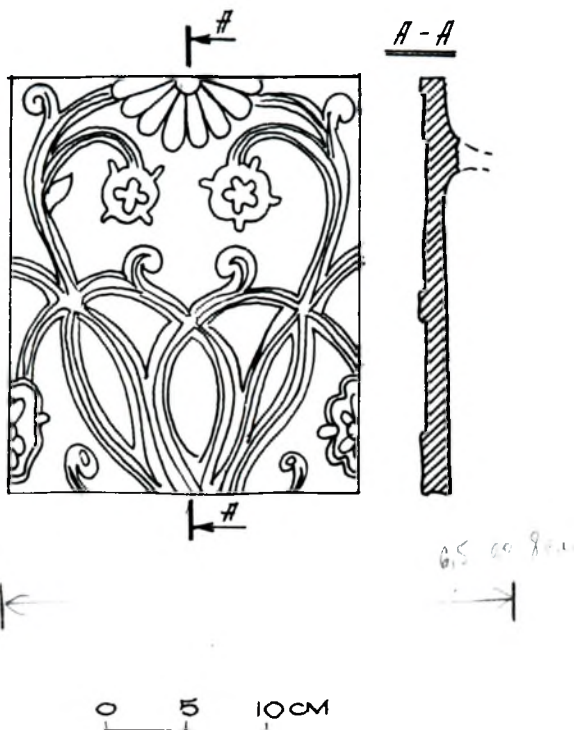
Дывановая кафля другой паловы XVII — пачатку XVIII ст. Віцебск.

Трэба адзначыць, што ў згаданы перыяд існавала камбінаваная кафля, калі рэльефную рамку ў выглядзе познебарокавага картуша з дапамогаю роспісу (у цэнтральнай частцы вонкавай пласціны) упрыгожвала жанравая ці побытавая сцэнка. У XVIII ст. пачынаецца выраб фаянсавай кафлі, пра што сведчыць апісанне Сверханьскай фарфорні 1765 г. На тэрыторыі мануфактуры стаяў асобны драўляны будынак, дзе і рабілі такую кафлю¹⁶.

З другой паловы XVIII ст. выяўленчыя дэкаратыўныя матывы аздаблення кафляных печаў пачынаюць узбагачацца малюнкамі на гістарычныя тэмы, батальнымі і жанравымі сцэнамі, пейзажамі. Узорам для малюнкаў на кафлі служылі карціны замежных і мясцовых мастакоў, ілюстрацыі з кніг, абразы, вырабы дэкаратыўна-ўжыткавага мастацтва.

Будаўнічыя канструкцыі і матэрыялы культывага дойлідства

Першы помнік беларускага барока XVI ст. — касцёл Божага Цела ў Нясвіжы — грунтоўна археалагамі не вывучаўся, але яны даследавалі каменныя пабу-

Дывановая кафля XVIII ст. з раслінным арнамантам. Мсціслаў. Раскопкі аўтара.

Дывановая непаліваная кафля XVIII ст. Крэўскі замак. Раскопкі аўтара.

довы на тэрыторыі побач з ім. Так, сцены і вежы агароджы вакол касцёла складзеныя з цэглы ў адной і той жа тэхніцы муроўкі тычок—лажок (іначай: руб—старчак). У ніжняй частцы муроўкі залягаюць даволі вялікія камяні. Ніжэй ідзе забутоўка — пакладзеныя ў земляны падмуркавы роў без апалубкі вялікія валуны, перасыпаныя цагляным друзам. Сцены складзеныя з цэглы-пальчаткі чырвонага колеру. На адной з цаглін накрэслена лацінская літара *P*. Было выяўлена шмат дахоўкі — як ранняя пляскастая, так і позняя хвалістая. Знойдзена зялёнапаліваная дахоўка, ёсць

экземпляры з вялікімі дэкаратыўнымі шыпамі. Сустраліся тэракатавыя, квадратныя і прамавугольныя пліткі падлогі (таўшчынёю ад 5 да 5,5 см). Даследчыца І.Ганецкая лічыць, што касцёл быў пабудаваны ў 1584 г. на пустым незаселеным месцы¹⁷. Пад час апошняй рэстаўрацыі высветлена, што пад слямі розначасовай тынкоўкі фасада будынка маецца фрэскавы роспіс. Такая тэндэнцыя была ўласцівая і для іншых помнікаў беларускага барока, у тым ліку для храмаў XVII ст. у Мінску.

Так, у 1976—1977 гг. быў раскрыты рэнесансавы фасад Петрапаўлаўскага храма да муроўкі XIX ст. Таўшчыня сцяны XVII ст. дасягае 140—145 см. У нішах галоўнага фасада пасля расчысткі знойдзеныя рэшткі жывапісу. Гэта невялікія кавалчкі фрэсак, пакрытыя вохрыста-зялёнай фарбай з прамяністымі пісяжкамi. Акрамя таго, у час рэстаўрацыі зрабілі зандажы і раскопкі. На глыбіні 2,5 м з двух бакоў апсіды знойдзеныя рэшткі паўкруглых падмуркаў, што засталіся ад невялікіх абарончых вежаў, якія існавалі з абодвух бакоў апсіды¹⁸.

Унікальны жывапіс з выявамі святых мела і ўніяцкая Святадухаўская царква першай паловы XVII ст. (была ўзарваная ў 1936 г.). Яе падмуркі даследавалі ў 1988—1989 гг. З.Пазняк і В.Собаль. Пазней раскопкі прадоўжыла І.Ганецкая (2009—2010 гг.). Знойдзеныя кавалкі тынкоўкі з фрэскавым роспісам пацвердзілі меркаванне даследчыкаў аб тым, што галоўны фасад храма быў распісаны. Святадухаўская царква была прамавугольнай у плане, мела памеры 16,7х27,2 м па вонкавым абрысе і 14х23 м па ўнутраным. Апсіда выступала на 7,5 м. Падмуркі зробленыя ў тэхніцы мяшанай муроўкі: падмуркавыя траншэі закладаліся па чарзе (шэрагі валуноў, залітых вапнавай рошчынай, выкладаліся на 2—3 шэрагі цэглы, таксама на рошчыне). Глыбіня і шырыня падмуркаў пад галоўным фасадам 1,4—1,8 м, а пад апсідай — шырыня 2,9 м, глыбіня — 2,5 м. Падмурак у заходняй частцы храма ўяўляе сабою суцэльную платформу. Муроўка сцен рэнесансавая (шэраг рубаў — шэраг старчак). Таўшчыня сцяны галоўнага фасада 1,8 м, а бакавых фасадаў — 1,5 м. Было знойдзена шмат кафлі, дахоўкі і плітак падлогі¹⁹.

У стылі ранняга барока каля 1622 г. быў закладзены мураваны дамініканскі касцёл Св. Тамаша Аквінскага разам з кляштарам у гістарычным цэнтры Мінска. (Канчаткова знішчаны ў 1950 г.) Храм даследавалі ў 1978, 1985—1986 гг. З.Пазняк і В.Собаль. Кавалкі сцен таўшчынёю 3,4 м захаваліся на вышыню да 2 м ад узроўню падлогі. Муроўка сцен рэнесансавая, зроблена з цэглы-пальчаткі памерам 27—28х13—14х6,5—8 см на вапне. Падмурак з камянёў мае глыбіню 0,9—1 м. У бакавым нефе адкрыты два памяшканні ў сутарэннях з вокнамі-байніцамі для мушкетнага і гарматнага бою. Пра абарончы характар будынка сведчаць і тоўстыя сцены шырынёю ад 3 да 5 м. У XVII ст. дах быў накрыты паліванай дахоўкай. Захаваліся

фрагменты падлогі, выкладзенай чырвонаглінянай і паліванай пліткай шасцівугольнай, квадратнай і прамавугольнай формы таўшчынёй 3,5—4 см²⁰.

У першай трэці XVII ст. пачалі капітальна перабудоўваць былыя праваслаўныя храмы і будаваць новыя. У гэты час упершыню быў грунтоўна перароблены Полацкі Сафійскі сабор, які атрымаў новыя заходнія апсіды, зробленыя разам з падмуркамі ў тэхніцы мяшанай муроўкі з цэглы (таўшчынёй 6,5 см) і камянёў. Альтар сабора пераарыентавалі на поўнач²¹.

Капітальна перабудавалі ўніаты і Барысаглебскую царкву ў Навагрудку. Фасады аздобілі вертыкальнымі цягамі, якія ўверсе злучаліся трыма шэрагамі спічастых арачак. Плошчу храма павялічылі, пры гэтым заходнюю сцяну прабілі і пераўтварылі ў дадатковую пару слупоў²². Пад час раскопак знойдзена квадратная паліваная цэгла (22x22x5 см) для падлогі і фігурная шасцігранная цагляна — таксама для падлогі (даўжыня яе граняў 10 см, таўшчыня 4 см). Даследчык М.Каргер таксама прасачыў рэшткі падлогі, зробленай з ромбападобнай цэглы (даўжыня бакоў 18 см, а таўшчыня — 5 см). Дах царквы быў накрыты зялёнай і карычневай паліванай дахоўкай²³.

Значны ўнёсак у пашырэнне стылю барока на тэрыторыі Беларусі зрабілі езуіты. Яны разгарнулі масавае каменнае будаўніцтва з XVI да XVIII ст. Езуіцкія касцёлы, кляштары, калегіумы і іншыя пабудовы былі шмат у якіх беларускіх гарадах і ў значнай ступені захаваліся да нашых дзён. Адным з першых беларускіх гарадоў, дзе з'явіліся езуіты (у 1581 г.), быў Полацк. Да 1589 г. яны мелі ў горадзе драўляны касцёл, а потым пабудавалі і калегіум. Драўляныя будынкі калегіума ўяўлялі сабою зрубы на падкладках ці цалях, бо месца было блізкае да вады. У XVII ст. езуіты выраблялі спецыяльную кафлю з сімволікай свайго ордэна, якую археолагі знаходзілі ў Полацку, Мсціславе і іншых гарадах. Кафлю з сімволікай свайго ордэна рабілі і кармеліты.

У першай палове — сярэдзіне XVII ст. на тэрыторыі Полацкага езуіцкага калегіума з'яўляюцца першыя цагляныя будынкі. Сцены клаліся ў тэхніцы лусковай муроўкі, калі з цэглы рабілі толькі вонкавыя і ўнутраныя часткі сцяны, а прастору паміж імі запаўнялі рошчынай з камянямі і цагляным друзам. Сустрэкаліся ў забудоўцы і кавалкі кафлі, у тым ліку аздобленай "езуіцкай" сімволікай. Выкарыстоўвалася цэгла-пальчатка ярка-чырвонага колеру (памеры 30x15x6 см). На пасцелі цаглін маюцца па чатыры прадольныя штампаваныя барозны. Даследчык А.Салаўеў лічыць, што гэтыя будынкі з'явіліся пасля пажару 1643 г.²⁴

У 1636 г. езуіты ўзвялі ў Полацку касцёл Св. Казіміра, дакладнае месцазнаходжанне якога археолагі пакуль не выявілі. Тым не менш яны прасачылі некалькі цагляных сценаў каля аднаго з карпусоў калегіума. Яго сцены былі зробленыя з цэглы-пальчаткі двух тыпаў, колер якой вагаецца ад ярка-чырвонага да цёмна-карычневага. Ёсць цагляныя з чатырма прадольны-

мі або трыма касымі штампаванымі барознамі на пасцелях памерам 5x13.5x(?) см і 28x12,5—13x5—5,5 см. Таксама знойдзены квадратныя пліткі падлогі таўшчынёй 3 см і памерам 20x20 см ці 21x21 см.

Пасля захопу Полацка ў 1654 г. маскоўскімі войскамі калегіум і касцёл былі разбураныя, а езуіты пакінулі горад. Па вяртанні яны сталі адбудоўвацца. Пасля пажару 1682 г. быў узведзены каменны корпус калегіума, дзе размяшчалася бібліятэка.

Падлога калегіума ў драўляных будынках перад кафлянымі печамі была выкладзена з керамічных плітак (таўшчыня 3—3,5 см) і квадратнай формы розных памераў (ад 15x15 см да 30x30 см). Сустрэкаліся тэракотавая шасцівугольная плітка. Чарговы этап будаўніцтва ў Полацку ішоў паміж 1707 і 1720 гг.

Новы езуіцкі касцёл Св. Стэфана (пазней Мікалаеўскі сабор, узарваны ў 1964 г.) пачалі будаваць побач з цагляным будынкам калегіума ў 1735—1738 гг., скон-

Рэканструкцыя кафлянай мсціслаўскай печы канца XVII — першай паловы XVIII ст.

чылі ў 1745 г. Таўшчыня падмуркаў (заглыбленых у мацерыковую гліну) у іх падэшвы дасягала 4—5 м. Падлога зробленая з тоўстай квадратнай керамічнай пліткі.

Пасля пажараў, якія знішчылі будынкi калегіума ў 1747 г., пачалі будаваць новыя мураваныя карпусы. Будынкi новага калегіума накрылі хвалістай галандскай дахоўкай. Іх сцены ўзводзіліся з цэглы-пальчаткі з 3—4 барознамі (сярэдня памеры: 30—31x14—14,5x6,5—7,5 см; 30—31x15—15,5x6,5—7,5 см; 31,5—33x14—14,5x6,5—7 см; 29—31x14,5—15x6,5—7 см). Выкарыстоўвалі і лякальную цэглу з увагнутымі і выпуклымi тарцамі, масіўныя пліткі падлогі, якія мелі таўшчыню амаль як у цэглы. Сцены сутарэнняў і падмуркі складзеныя ў тэхніцы мяшанай муроўкі. Гэта чаргаванне 3—4 шэрагаў цаглін з шэрагам валуноў сярэдніх памераў.

Новае вялікае будаўніцтва на тэрыторыі калегіума разгарнулася пасля прыезду ў Полацк у 1784 г. Габрыеля Грубера. Так, магчыма, у 1784 г. з'явіліся новыя будынкi з цэглы-пальчаткі. А.Салаўёў адзначае, што гэта было апошняе будаўніцтва з такой цэглы, бо ўжо ў пачатку XIX ст. яе замяніла малафарматная цэгла сучаснага ўзору²⁶.

Будынак былога Пінскага езуіцкага калегіума XVII ст. вывучаў у 1982 г. І.Чарняўскі. Глыбіня залягання падмуркаў асноўнага будынка, амаль цалкам зробленых з цэглы, з невялікай колькасцю малых камянеў, выкарыстаных толькі ў іх ніжняй частцы, складала 5 м. Былі выяўленыя і рэшткі каменнай агароджы, падмурак якой складзены з камянеў і цэглы ў бутавай тэхніцы муравання на вапнавай рошчыне (глыбіня каля 2 м). Бліжэй да паверхні падмуркаў назіраецца неахайная рэнесансавая муроўка з цэглы-пальчаткі (памеры 32—33x17x8—9 см). Даследаванне стыку вежы-контрфорса і галоўнага корпуса паказала адсутнасць перавязкі, што сведчыць пра позняе паходжанне вежы, зробленай з больш тонкай цэглы (таўшчыня 4,5—5 см). Падлога ў памяшканнях калегіума была або з белагліняных плітак (таўшчыня 2,7 см), або з цэглы (таўшчыня 5 см)²⁷.

У XVII—XVIII стст. у Оршы таксама дзейнічаў езуіцкі калегіум. Яго каменныя будынкi пачалі ўзводзіць у 1690 г., некаторыя — у самым пачатку XVIII ст. Мураваны касцёл замест драўлянага ўзвялі ў 1741—1760 гг. Археалагічныя раскопкі тут праводзілі В.Ляўко і І.Цішкін. Падмуркі калегіума складзеныя з шэрагаў круглякоў і цэглы (памеры 31x15,5x6 см). Выяўлена сценка, складзеная з цэглы (памеры 25x13x5 см)²⁸ і рэшткі падмуркаў касцёла з цэглы (памеры 32,5x15,5x7 см).

Ансамбль езуіцкага кляштара ў Мсціславе быў збудаваны ў XVIII—XIX стст. Будаўніцтва мураванага езуіцкага касцёла Св. Міхаіла Арханёла і калегіума распачалося ў 1730-х гг. і было скончана ў 1748 г. Археалагічныя даследаванні на тэрыторыі былога езуіцкага кляштара праводзіліся намi ў 1983, 1987, 1989 і ў 1991 гг. Большасць знаходак належыць да XVII—XVIII стст. Гэта кавалкі непаліванага і палівана-

га побытавага посуду, разнастайная кафля, шкляное начынне, фрагменты шкляных аконных шыбак, металічныя вырабы і будаўнічая кераміка. Цікавая і разнастайная калекцыя кафлі XVII—XVIII стст. Сярод будаўнічых матэрыялаў ёсць цэгла, хвалістая дахоўка і пліткі падлогі.

Знойдзены кавалак зялёнапаліванай пліткі падлогі XVII—XVIII стст. са слядамі вапнавай рошчыны (таўшчыня 3 см). Раскапаныя падмуркі цагляных пабудов складзеныя з цэглы-пальчаткі з касымі ці прамымі баразёнкамі на пасцелі (памеры 29—30x14,5—15x6—6,5 см). Падобная цэгла знойдзена і ў Полацку.

Будынкi мсціслаўскага езуіцкага калегіума сярэдзіны XVIII ст. зробленыя з цэглы-пальчаткі з касымі ці прамымі баразёнкамі на пасцелі (сярэдня памеры 29—30x14,5—15x6—6,5 см). У шурфах каля сцен касцёла сабраныя кавалкі аконнага шкла прамавугольнай формы светла-зялёнага колеру (таўшчыня — 1,3 і 1,5 см).

У шурфах, закладзеных на паўночны ўсход ад сучаснай тэрыторыі комплексу, знойдзеныя падмуркі вялікага цаглянага будынка XVIII ст., хутчэй за ўсё — кляштарнага корпуса. Глыбіня яго залягання — 1,05 см ад узроўню дзённай паверхні, шырыня — 70 см. Удалося прасачыць адно прамавугольнае памяшканне памерам 7,7x3,6 м.

У 1987 г. мы заклалі шурф побач з апсідай касцёла з мэтай вывучэння яго падмурка. На глыбіні 1,7 м выйшлі на цокальны паверх будынка. У сцяне прасочаны праём з паўцыркульнай аркай, закладзены цэглай. На глыбіні 3 м ад дзённай паверхні цагляная муроўка падмурка змянілася на "падушку" з бітай цэглы на вапнавай рошчыне. У ніжняй частцы "падушкі" трапляюцца валуны. Памеры цагляна-вапнавай забутоўкі вагаюцца ад 1,75 да 1,9 м. Такім чынам, вышыня цокальнага паверха каля 3,1 м, а глыбіня залягання падмурка апсіды касцёла ад узроўню дзённай паверхні 1987 г. дасягае 4,75—4,8 м.

Да паўночнага кута касцёла прымыкае будынак былога калегіума. У месцы іх стыку мы таксама заклалі шурф. На глыбіні каля 5 м падмуркі касцёла і калегіума скончыліся і пачаўся жоўты мацерыковы суглінак. Падмуркі складзеныя з цэглы памерам 29—30x14—16x7—7,5 см у тэхніцы шэраг рубаў, шэраг старчакоў. У 1987 г. былі знойдзеныя рэшткі былой цаглянай агароджы XVIII ст., складзенай з цэглы-пальчаткі з касымі барознамі на пасцелі. Шырыня яе сцяны 60—70 см, глыбіня залягання падмурка — 55—60 см.

У XVII—XVIII стст. актыўнае каменнае будаўніцтва на тэрыторыі Беларусі акрамя езуітаў вялі таксама каталіцкія ордэны бернардзінцаў, дамініканцаў, кармелітаў, бенедыкцінцаў і іншыя.

У 1978 г. В.Собаль і З.Пазняк правялі раскопкі рэштак касцёла і кляштара бенедыкцінак у гістарычным цэнтры Мінска. Былі выяўлены масіўныя падмуркі, глыбока апушчаныя ў мацерык. Пад асновамі апорных слупоў і пілястраў ляжаць вялікія валуны. Падмуркі зробленыя

з цэглы-пальчаткі (памеры 29—25x13,5—12x6—8,5 см) на вапнавай рошчыне. Сістэма муроўкі мяшаная, шэрагі цаглін пакладзеныя ў рэнесансавай муроўцы. Падлога ў сутарэннях суседняга кляштара выкладзеная з плітак, падобных да цэглы (памеры 23—24,5x11—12x3,5—5 см). Пад падлогай знайшлі закапцелыя жолабы каларыфераў, зробленыя з цэглы. Таксама знойдзена пляската дахоўка (таўшчыня да 1 см)²⁹.

У 1979 г. намі вывучаліся падмуркі былога касцёла XVII ст. бернардынцаў у Мінску. Яны выкладзеныя ў тэхніцы мяшанай муроўкі і з галоўнага фасада маюць падземныя контрфорсы, зробленыя з цэглы-пальчаткі. Даследаванні суседняга кляштара праводзілі Ю.Каласоўскі (2007 г.) і А.Мядзведзеў (2008, 2010 гг.). У пласце XVI — сярэдзіны XVII ст. выяўлены сядзібны комплекс з дзвюх наземных пабудов памерам 6x8 і 4x4 м, ад іх засталіся каменныя падмуркі, рэшткі падлогі з керамічнай пліткі і аснова кафлянай печы. У пласце XVIII — сярэдзіны XIX ст. знойдзеныя падмуркі мураванага будынка Г-падобнай формы памерам 8,5x14 м. Падмуркі зробленыя ў форме арак, апорныя слупы будынка складзеныя з каменю і цэглы і апушчаны ў культурны пласт XVII ст.³⁰.

У 1988—1989 гг. намі праведзены вялікія раскопкі на месцы былога касцёла і кляштара бернардынцаў, пабудаваных у 1775—1784 гг. у Мсціславе. На месцы

кляштара расчышчаныя два вялікія сутарэнні XVIII ст. У адным з іх захаваліся вінтавая лесвіца з цаглянымі прыступкамі, рэшткі вентыляцыйнага акна-адтуліны, пяты крыжовых скляпенняў і дзвярны праём. У другім ацалелі ўсе скляпенні, два акны з каванымі кратамі. Сярод знаходак — аконнае шкло, зялёная паліваная кафля і керамічныя пліткі падлогі. Былі таксама ўскрытыя і рэшткі бернардынскага касцёла XVIII ст. Захаваліся падмуркі вонкавых і ўнутраных сценаў, апсіды і рэшткі шасці апорных слупоў. Даўжыня касцёла разам з апсідай складае прыкладна 42 м, шырыня — 23 м, таўшчыня вонкавых сценаў — каля 2 м, яны складзеныя з цэглы-пальчаткі. Пад час раскопак сабраны калекцыя адмысловай пячонкай цэглы XVIII — пачатку XIX ст., з якой рабілі кафляныя печы. Іх аблямоўка складалася з гладкіх карычневых паліваных кафляў рознай формы, верх аздаблялі рэльефныя кафлі-каронкі, упрыгожаныя раслінным арнамантам.

У 1648—1689 гг. былі ўзведзеныя касцёл і кляштар ордэна картэзіянцаў у Бярозе па фундацыі Казіміра Сапегі. Археалагічныя даследаванні гэтага комплексу ў 1989—1990 гг. праводзіў А.Дзярновіч. Паколькі грунтовыя воды былі блізка, тэхналогія закладання падмуркаў мела пэўныя асаблівасці. У выкапаных ў мацерыку равы для падмуркаў залівалі вапнавую рошчыну, у якую кідалі камяні. Потым ішла каменная

Дамініканскі касцёл у Мінску. Байніца ніжняга бою. Раскопкі З.Пазняка.

муроўка, а затым цагляная. Сярэднія памеры цэглы XVII ст. — 27—28х14,5—15х6—6,5 см, а цэглы XVIII ст. — 31,5—33х15,5—16х6—6,5 см. Падлога ў будынках выкладалася з квадратных керамічных плітак (памеры 21—21,2х21—21,2х5—5,5 см). Сцены будынкаў мелі рэнесансавую крыжовую муроўку (шэраг цэглы толькі са старчакоў і шэраг цэглы толькі з рубай). Таўшчыня швоў паміж цаглянамі 2—2,5 см. Знойдзена два тыпы дахоўкі: пляскастая, пакрытая зялёнай палівай XVII ст. і хвалістая XVIII ст. Даследчыкі лічаць, што паліванай дахоўкай быў накрыты дах касцёла. Знойдзена шмат кафлі. Кафля XVII ст. у асноўным зялёнапаліваная і мае раслінны арнамент. Ёсць і геральдычная кафля з гербам Сапегаў "Ліс". Да сярэдзіны XVIII ст. належыць гладкая зялёнапаліваная кафля без арнаменту³¹.

На працягу XVII—XVIII стст. вялікую будаўнічую дзейнасць на тэрыторыі Беларусі ажыццяўлялі ўніяты і манахі ўніяцкага базіліянскага ордэна. Мураваныя будынкi Жыровіцкага манастыра пачалі ўзводзіць у пачатку XVII ст. Яго археалагічныя даследаванні праводзіла І. Ганецкая. Падмурак брамы манастыра зроблены пераважна з цэглы на рошчыне з выкарыстаннем асобных камянёў, мае глыбіню 165 см і заглыблены ў мацярык не менш як на 30 см. Падмуркі Мікольскай царквы бутавыя, складзеныя з буйных камянёў з дапамогай невялікай колькасці бітай цэглы. Падмурак трапезнай выкладзены з цэглы і камянёў так, што на паверхню выходзіць, як правіла, цэгла, а камяні можна прасачыць толькі на самым ніжнім узроўні падмурка. Асноўнае будаўніцтва тут адбывалася ў другой палове XVII ст.³².

Першыя мураваныя будынкi Віцебскага Святадухаўскага манастыра былі ўзведзены ўніятамі ў канцы XVII — пачатку XVIII ст. Пачынаючы з 1986 г. тэрыторыю і пабудовы манастыра вывучала В. Ляўко. Ускрыты рэшткі шасці памяшканняў, якія складалі адзін вялікі будынак з цэглы (памеры 27х13х5 см, 24(24,5)х13(12)х7(6—6,5) см). В. Ляўко даследавала і царкву Св. Духа. Падмуркі апсіды і вонкавых сценаў храма зроблены ў тэхніцы мяшанай муроўкі з цэглы (памеры 23х14х5 см і 29х15х6 см) і камянёў на вапнавай рошчыне. З цэглы такіх сама памераў складзены і апорныя слупы царквы.

Манастырскі комплекс базільян быў пабудаваны ў XVIII ст. у Оршы. Пад час раскопак В. Ляўко знойдзеныя рэшткі храма даўжынёй 30 м, прычым апсіда выступае за асноўны аб'ём на 2,6 м. Шырыня храма 22 м, а з боку апсіды 20,4 м. Сцены складзеныя з цэглы (памеры 32х15,5х6 см і 33х15х7 см). На некаторых цагляных ёсць прадольныя барозны. Падмуркі зробленыя ў мяшанай тэхніцы з камянёў і цэглы. Таўшчыня сценаў вагаецца ад 1,4 да 1,6 м³³.

Вялікую ролю ў праваслаўным манастырскім будаўніцтве ў XVII ст. адыграў Сільвестр Косаў, які ў 1635 г. стаў епіскапам Магілёўскай епархіі (1635—1647 гг.), а пасля смерці Пятра Магілы і Кіеўскім мітрапалітам (1647—1657 гг.). Да 1685 г. праваслаў-

ная царква Рэчы Паспалітай была незалежнай ад маскоўскага патрыярха, але і потым мела вялікую аўтаномію. Таму архітэктурна праваслаўных беларускіх і ўкраінскіх храмаў значна адрознівалася ад маскоўскай. На тэрыторыі Магілёўскай праваслаўнай епархіі складалася самабытная архітэктурная школа, на якую звярнулі ўвагу даследчыкі беларускай архітэктury.

Так, І. Слюнькова ў сваёй грунтоўнай манаграфіі адзначае, што магілёўскі Богаяўленскі сабор вельмі падобны па кампазіцыі да віленскага Святадухаўскага манастыра (1624—1638 гг.). Яна лічыць, што гэтыя храмы былі пачаткам новай тыпалагічнай лініі развіцця саборных праваслаўных храмаў на тэрыторыі Рэчы Паспалітай. На яе думку, будаўніцтва віленскага сабора па тыпе купальнай базілікі сведчыць пра імкненне ўладаў Рэчы Паспалітай ажыццяўляць на практыцы рашэнні Трыдэнцкага сабору (1545—1563 гг.) у дачыненні да ўсіх хрысціянскіх канфесій, якія існавалі на яе тэрыторыі³⁴. Гэтая тэндэнцыя яскрава прасочваецца ў архітэктурных магілёўскіх брацкіх Богаяўленскага і Мікольскага манастыроў.

Мікалаеўская царква ў Магілёве спачатку была драўлянай, а потым на яе месцы ў 1669—1672 гг. пабудавалі мураваны храм. Трохнефавая базілікальная купальная шасціслуповая царква нагадвала па сваёй кампазіцыі саборны храм Богаяўленскага манастыра, але мела меншыя памеры. Адначасова з Мікалаеўскай змуравалі Пакроўскую і Успенскую цэрквы, а таксама Васкрасенскую царкву на Шклоўскім пасадзе (1672 г.). Даследаванні І. Чарняўскага ў 1980—1981 гг. дазволілі зрабіць некаторыя высновы пра архітэктурныя асаблівасці пабудовы Мікольскага манастыра XVII ст. Узведзены яны з цэглы-пальчаткі. Падмуркі залягаюць на глыбіні каля 180 см і складзеныя пераважна з той жа цэглы, што і асноўны аб'ём. Апрача цэглы ў іх уводзіліся вялікія камяні. Тэрыторыя манастыра выкарыстоўвалася і як могілнік. Перад уваходам у Мікольскую царкву выяўлены два пахавальныя склепы XVII ст. з паўцыркульным перакрыццем, складзеныя з той жа цэглы, што і манастырскія пабудовы. У іх муроўцы адсутнічае пэўная сістэма. Высветлена таксама, што манастырскія будынкi ў XVII ст. накрываліся пляскатай дахоўкай.

Мікольская царква (1669—1672 гг.) зробленая з цэглы-пальчаткі (памеры 29—30,5х14,5—15х6,5—7 см; 33х15х4 см; 30х15х6,5 см). Варта адзначыць, што барозны на адной з пасцеляў цэглы ідуць наўскос (пад вуглом у 45°). Прыкладна з такой самай цэглы складзеныя рэшткі жылых карпусоў Брацкага манастыра ў цэнтры Магілёва і званіцы Мікольскай царквы. Пад час рэстаўрацыі храма знойдзеныя фрагменты падлогі, выкладзенай з цэглы ромбападобнай і квадратнай формы. Пліткі падлогі без палівы памерам 20х20х3 см выяўленыя пры вывучэнні будынка другой паловы XVII ст. — складовай часткі ансамбля Мікольскага манастыра³⁵.

Пачынаючы з 1987 г. археолагі І.Чарняўскі і В.Ляўко вывучалі тэрыторыю і будынкi Куцеінскага Богаяўленскага манастыра ў ваколіцах Оршы, заснаванага ў 1623 г. як праваслаўны мужчынскі манастыр. Даследчыкі высветлілі, што драўляны будынак Богаяўленскага сабора быў узведзены на магутным каменным падмурку шырынёй да 1,4 м і меў каменныя сутарэнні. Адно з іх памерам 4,8x4,2 м, перакрытае скляпеннем, раскапана. Падлога сутарэнняў складзеная з керамічных плітак, квадратных і шасцігранных. Другі храм на тэрыторыі манастыра — гэта Святадухаўская царква, пабудаваная ў другой палове XVII ст. І.Чарняўскі вызначыў, што гэты храм меў ацяпляльную печ, якую пазней перанеслі ў прыбудову да бабінца. Тэрыторыя манастыра была абнесена мураванай агароджай вышынёй да 2,5 м. Падмуркі яе — гэта анфілада аркавых праёмаў, якія злучаліся паміж сабою слупамі-апорами. Слупы складзеныя з вялікіх валуноў, якія абапіраюцца на вапнавую падушку з бітай цэгля і дробных камянёў³⁶.

Эпоха барока мела вялікі ўплыў не толькі на архітэктурную, планіроўку і забудову беларускіх гарадоў і мястэчак, але і на вясковую архітэктурную, дзе пераважалі драўляныя будынкi. У гэтыя часы вытворчасць вапны, цэгля, дахоўкі і кафлі значна пашырылася. Некаторыя драўляныя дамы мелі цагляныя падмуркі і сутарэнні, іх маглi накрываць дахоўкай. Шляхецкія драўляныя дамы мелі кафляныя печы і вокны са шклянымі шыбамі. Менавіта ў эпоху барока беларускае мураванае дойлідства канчаткова стала складовай часткай заходнеўрапейскай цывілізацыі.

¹ Габрусь Т.В. Мураваная сакральная архітэктурная беларускага барока (генезіс і эвалюцыя). Аўтарэф. дыс. ... д-ра мастацтвазнаўства. Мінск, 2002. С. 13.

² Пластыка Беларусі XII—XVIII стст.: Альбом. Мінск, 1983. С. 6.

³ Кушнярэвіч А.М. Культывае дойлідства Беларусі XIII—XVI стст.: гістарычныя і архітэктурна-археалагічныя даследаванні. Мінск, 1993. С. 127.

⁴ Інвентары магнатскіх владений Беларусі XVI—XVII вв.: Владение Тимковичи. Мінск, 1982. С. 2.

⁵ Маскалёў В. Кляштар брыгітак у Гародні // Стратэгія і архітэктурная Беларусі. 1990. № 5. С. 32.

⁶ Трусов О.А. Двери и их атрибуты // Стратэгія і архітэктурная Беларусі. 1988. № 3. С. 35.

⁷ Соловьёв А.А. Усадебный комплекс "Домик Петра I в городе Полоцке". История. Владельцы. Легенды. Полоцк, 2015. С. 16.

⁸ Кацер М.С. Народно-прикладное искусство Белоруссии. Мінск, 1972. С. 77.

⁹ Кушнярэвіч А.М. Культывае дойлідства Беларусі XIII—XVI стст. Мал. 116.

¹⁰ Соловьёв А.А. Полоцкий иезуитский коллегиум в ретроспективе (1581—1914): архитектурно-археологический очерк. Полоцк, 2012. С. 44—45.

¹¹ Ганецкая І.У. Маёліка на Беларусі ў XI—XVIII стст. Мінск, 1995. С. 60.

¹² Соловьёв А.А. Полоцкий иезуитский коллегиум в ретроспективе (1581—1914): архитектурно-археологический очерк. С. 23.

¹³ Там жа. С. 19.

¹⁴ Калнін В.В. Мірскі замак. Мінск, 2002. С. 68.

¹⁵ Левко О.Н. Витебские изразцы XIV—XVIII вв. Мінск, 1981. С. 34—38.

¹⁶ Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі. КМ 4—5, воп. 1, спр. 2676/1, с. 90.

¹⁷ Ганецкая І.У. Археалагічныя даследаванні вакол касцёла Божга Цела ў Нясвіжы // Матэрыялы па археалогіі Беларусі. № 14. Мінск, 2007. С. 182, 187, 190.

¹⁸ Пазняк З.С. Рэха даўняга часу. Мінск, 1985. С. 54.

¹⁹ Ганецкая І.У. Мінская Святадухаўская царква // Археалогія Беларусі. Т. 2. Мінск, 2011. С. 81—82.

²⁰ Пазняк З.С. Да пытання часу пабудовы касцёла дамініканцаў у Мінску // Сярэднявекавыя старажытнасці Беларусі. Мінск, 1993. С. 56—59.

²¹ Булкин В.А. Софийский собор в Полоцке. (К вопросу о западных апсидах) // Древнерусское искусство. Художественная культура X — первой половины XIII в. Москва, 1988. С. 59—63.

²² Раппопорт П.А. Археологические и архитектурные заметки // Краткие сообщения Ин-та археологии АН СССР. 1963. Вып. 96. С. 35.

²³ Кушнярэвіч А.М. Культывае дойлідства Беларусі XIII—XVI стст. С. 60.

²⁴ Соловьёв А.А. Полоцкий иезуитский коллегиум в ретроспективе (1581—1914). С. 20.

²⁵ Там жа. С. 24.

²⁶ Там жа. С. 69.

²⁷ Чарняўскі І. Пінскі калегіум // Помнікі гісторыі і культуры. 1984. № 3. С. 24—25.

²⁸ Левко О.Н. Матэрыялы раскопок исторического центра Орши // Матэрыялы па археалогіі Беларусі. Вып. 15. Мінск, 2008. С. 28.

²⁹ Пазняк З. Рэха даўняга часу. С. 14—17.

³⁰ Каласоўскі Ю.У., Мядзведзеў А.М. Мінскі бернардынскі кляштар // Археалогія Беларусі. Т. 2. Мінск, 2011. С. 82—83.

³¹ Дзярновіч А., Калнін В. Гісторыка-археалагічныя даследаванні Бярозаўскага кляштара картузаў // 3 глыбі вякоў. Наш край. Мінск, 1992. С. 120—148.

³² Ганецкая І.У. Археалагічныя даследаванні на тэрыторыі Жыровіцкага манастыра // Матэрыялы па археалогіі Беларусі. Мінск, 2002. С. 218—219.

³³ Археалогія Беларусі. Т. 4. Помнікі XIV—XVIII стст. Мінск, 2001. С. 110—113.

³⁴ Слюнькова И.Н. Монастыри восточной и западной традиции. С. 106.

³⁵ Трусаў А.А. Архітэктурна-будаўнічыя даследаванні гістарычнага цэнтра Магілёва // Весці АН БССР. Сер. грамад. навук. 1983. № 5. С. 57—76.

³⁶ Левко О.Н. Исследование фундаментов ворот с колокольней в Кутейнском мужском Богоявленском монастыре // Гісторыя Беларусі. Жалезны век і сярэднявечча. Мінск, 1997. С. 43—46.